

**II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE OTORİTER YÖNETİM
GELENEĞİNİN SOSYO-EKONOMİK KÖKLERİ:
*İttihatçılığın Sosyo-Ekonomik Temelleri Üstüne Bir Çözümleme Denemesi***

A. Vedat KOÇAL*

ÖZ

İttihat ve Terakki Cemiyeti, sonradan *Fırkası*, iktidarda bulunduğu 1908-1918 yılları arasında ve daha sonra aynı kadrolarla, Bağımsızlık Savaşı'nı izleyerek Cumhuriyet dönemini de kapsayacak biçimde, aynı zamanda yöneticileri olan ordu komutasının iradesine dayalı bir otoriter yönetim sergilemiştir. Bu durum, klasik tarihçiliğimizin muhafazakâr ve modernleşmeci yorumları doğrultusunda, başta Enver Paşa olmak üzere yöneticilerin iktidar istemleriyle veya Jön-Türk geleneğinin batıcılığından kaynaklanan aydınlatma ve uluslaştırma düşüncesinin etkisiyle ve bu bağlamda aydın-asker önderlerin, Osmanlı Devleti'nin çöküşüne karşı çare arayışları ile açıklanmıştır. Bu geleneksel açıklayış biçimleri, tarihsel olayın yaratıcı etkenini kişi ve kişisel irade ile sınırlayarak, sosyo-ekonomik koşulların bir üstyapı kurumu olarak siyaset üstündeki belirleyici etkisini göz ardı eden bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çalışma, 1908 İhtilâli ile somutlaşan Meşrutiyet idealinin Cumhuriyet'e uzanan etki süreci içinde diktatörlüğe evriminin sosyo-ekonomik nedenlerini tartışmak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: *İttihat ve Terakki, Otoriterizm, Osmanlı ekonomisi, Burjuvazi.*

JEL Sınıflaması: Z13

**TRADITION OF AUTHORITARIANISM FROM SECOND CONSTITUTIONAL
MONARCHY TO THE REPUBLIC IN TURKEY
*An Analysis Essay On The Socio-Economical Fundamentals Of Unionism***

ABSTRACT

Comittee of Union and Progress, *then* Party, had exhibited a form of authoritarian government between 1908-1918 when it was on power, and in the following years including the War of Independence and the early the Republican period, it sustained this position based upon the wills of army command centre which also led to the Party. This situation has been explained till today in accordance with conservative and modernist comments of classical historiography as a consequence of the demands of the rulers, primarily Enver Pascha, or with the effect of Enlightenment and nationalization notion originated from the Westernism of Young Turks tradition or with the solution seeking struggles of enlightened-soldier leaders against the collapse of the Ottoman Empire. This traditional and still-dominant explanation forms offer an approach that ignores the determinative influence of socio-economical conditions as structural foundations on politics by limiting the creative factor of the historical events with intimatness. In this study, we will discuss the socio-economic factors led to the evolution of government from a constitutional monarchy, whose effects reached to the Republic after having been concreted with 1908 Revolution, to a militarist dictatorship.

Key words: Union and Progress Party, Authoritarianism, Ottoman economy, Bourgeoisie.

JEL Classification: Z13

* Arş. Gör., Dicle Üniversitesi İİBF., Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD, ahmetvedatk@gmail.com

GİRİŞ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş aşamasının, bir başka deyişle 'Osmanlı Modernleşmesi'nin siyasal aktörlerini ifade etmesi bakımından *İttihat ve Terakki* iktidarı ve onun öncülü olarak 'Jön Türkler' diye adlandırılan yenilikçi aydınlar-bürokratlar kuşağı, Türkiye tarihinin önemli tarihsel kavşaklarından birini meydana getirmiştir. Cumhuriyet'i kuran ve uzun yıllar boyu rejimi sürdüren bürokratik gücün toplumsal kaynağını oluşturan bu kuşağın, 'İttihatçılık' diye adlandırılabilir, en başta siyasal, birçok boyutlu etkileri, günümüze dek uzanmakta ve güncelliğini korumaktadır. Ordunun bir siyasal aktör olarak siyasete müdahaleye çağırılması, 28 Şubat ve 27 Nisan benzeri müdahaleler, ve bu bağlamda darbe girişimi iddiaları gibi güncel örnekler, askerî-otoriter yönetim geleneğinin kökeni olarak İttihatçı ruhun varlığını günümüzde koruduğunu göstermektedir. İttihat ve Terakki dönemine ilişkin birçok kapsamlı Tarihçe çalışmaları yapılmış olmasına karşın¹, bu dönemin günümüze uzanan etkileri ve bunların tarihsel, toplumsal, siyasal kaynakları üstüne incelemeler pek azdır. Özellikle, Osmanlı modernleşmesini meydana getiren ve onun aktörlerini üreten toplumsal olgular ve olaylar, Osmanlı'nın mutlakîyetçi yapısının belirleyiciliği gerekçe kılınarak, neredeyse görmezden gelinmiştir. Bu çalışma, Jön Türk reformizmine temellenerek Kemalist Cumhuriyet'e varan etki süreçleri ışığında İttihat ve Terakki'nin sosyo-ekonomik kaynaklarını incelemek amacıyla kaleme alınmıştır.

I. KURAMSAL ÇERÇEVE VE YÖNTEM

23 Ocak 1913 günü, İttihat ve Terakki önderleri, başlarında Enver Bey (sonradan Paşa) olduğu halde Bab-ı Ali'yi basıp, aralarında Harbiye Nazırı Müşir Nazım Paşa ile Sadaret ve Harbiye Nezareti yaverleri olmak üzere birkaç yüksek devlet görevlisinin öldürüldüğü bir askerî darbe ile Osmanlı Devleti'nin yönetimine el koydular (Aydemir, 1976:376-388; Çavdar, 2008:127-129). Böylece 1913, İttihat ve Terakki'nin askerî diktatörlüğünün başlangıcı oldu.

1913 darbesini yapan İttihatçıların aynı zamanda devirdikleri yönetimi işbaşına getiren Kanun-u Esasî'nin, yani Meşrutîyet'in yeniden elde edildiği 1908 Temmuz İhtilâli'nin önderleri olması, sorgulama gereği doğuran bir çelişki olarak belirmektedir. Bu sorunsalı açıklamak üzere çeşitli yaklaşımlar geliştirilmiştir. Genel kanı, İttihatçı kadroların en başından beri 'dikta' eğilimi içinde olduklarıdır. Tunaya'nın (2000:61) deyişiyle, İttihatçılar iktidara âşıktırlar; kendilerini onun dışında düşünemezler. Bu kanının sunduğu temel gerekçe, aynı zamanda asker olan aydın-yönetici önderlerin gerek içerideki ulusçu ayaklanmalarla gerekse dış tehditlerle uğraşmakta olan Osmanlı Devleti'nin çöküşüne ve 1856 Paris ve 1908 tarihli Reval görüşmelerinde ifadesini bulan emperyalizm tarafından paylaşılması (Ahmad, 1985:10; Aslan, 2008a:356; Aydemir, 1972:507-512; Çavdar, 2008:95; Tunaya, 1998:26, 2000:45) tehlikesine karşı çare arayışlarıdır (Alkan, 2012:165-174). İkinci bir gerekçe, İttihatçı 'aydın' kadroların, kendilerine yükledikleri düşünülen pozitivist Aydınlatma ve uluslaştırma misyonunu (Reyhan, 2008:127-128) ancak ellerinde bulundurdukları 'zor' gücüyle gerçekleştirebileceklerine ilişkin yargılarıdır (Koçal, 2012:117). Yakın tarihi modernleşme çerçevesinde okuyan bu anlayışın öncü adı olarak Mardin, bu durumun nedenini, Edward Shils'den (2002) aktarımla Türkiye'ye uyarladığı 'merkez-çevre' ilişkileri (2006:35-76) bağlamında, merkezî otoritenin

¹ İttihat ve Terakki üstüne Tarihçe çalışmalarına birkaç örnek olarak şunlar verilebilir: Ahmad (1995), Akşin (1987), Tunaya (2000), Çavdar (1991), Aydemir, (1972; 1976).

aydınlanmacılığı ile taşranın muhafazakârlığı arasındaki kültür çelişkisinde tanımlar. Buna göre, Osmanlı taşrasından çıkıp II. Abdülhamid'in eğitim reformu ile kurduğu 'batılı' okullarda ve başkentte eğitim gören, özellikle asker gençlik kuşakları, aldıkları eğitimin uygarlığın merkezine batıyı koyan felsefesinin ve içeriğinin etkisiyle kendi "doğulu" kökenlerine yabancılaşmış ve geldikleri sosyo-kültürel iklimi küçümsemişlerdir. Taşranın buna verdiği tepki ise, var olan geleneksel kültürel yapıya daha sıkı sarılmak olmuştur. Böylece, aydınlanmacı düşüncelerle temas, yeni nesil Osmanlı bürokratlarının padişah idaresine karşı dayanışmasını beraberinde getirmiştir. Böylelikle II. Abdülhamid'in en zayıf yanı, kendi okullarında eğitim görmüş olan yeni nesil bürokrat, subay ve Osmanlı entelektüelleri nezdindeki liyakat yitimiydi (Göçek, 1999:305). *Mekteb-i Mülkiye, Harbiye ve Tıbbiye* üçlüsü ile ifade edilebilecek bu yeni eğitim kurumları, İttihat ve Terakki'nin de kuruluş odağını meydana getirmiştir (Aslan, 2008b:81-82).

Yeni eğitim kuruluşlarının temel taşlarından biri olan askerî okullarda, bu okulların eğitimini ortaokullara yayması ve öğrencilerin büyük bölümünün, olanakları daha az olan ailelerden olması nedeniyle, okuldaki toplumsallaşma, ailedeki toplumsallaşmadan daha ağır basıyordu. Bu askerî milieu'de taşraların, ilerlemeye ve yeni düşüncelere kapalı ve uygarlığa aykırı yerler olarak görülmesi, belirgin bir düşünce olarak ortaya çıktı ...İslâmiyet'e ve onun kültür mirasına sarılmak da, çevreyi yeni bir kültür çerçevesiyle bütünleştiremeyen merkeze, çevrenin verdiği bir karşılıktı. Böylece taşralar, "gericilik" merkezleri haline geldi. Ama daha da önemli olan, üst ve alt sınıfları da kapsamak üzere tüm taşra dünyasının, İslâmî bir muhalefet içinde laikliğe karşı gittikçe birleşmedi. Merkezîyetçiliğe karşı olan eşraf, bunu, yüreklendirici bir gelişme olarak gördü (Mardin, 2006:55).

Akşin ise (1987:158), bu durumun nedenini, aydınlanmanın bir ögesi olarak İttihatçıların milliyetçiliğine bağlamakta, Türk kimliğinin Osmanlı çok kimlikliliği içinden ayrışmasına ve diğer kimlikler üstünde egemenlik kurması arayışıyla açıklamaktadır. Yine Akşin, bir başka yerde, askerî diktatörlüğün gerekçesini İttihatçı liderlerin kişisel iktidar istemlerine bağlamaktadır: Uzun ve çok yıpratıcı bir savaşın altüstlükleri arasında, feodaliteden burjuva bir düzene geçişin sancıları içinde tipik sayılabilecek bir hastalık ortaya çıkmıştır: Bonapartizm, yani bir yanıyla feodal (hükümdarlık hevesi veya ihtiyacı, bir yönüyle burjuva ve ilerici askerî diktatörlük (1987:291).

Geleneksel-resmî tarihçiliğimiz, Kemalizm'in ideolojik belirleyiciliği altındaki modernleşmeci anlayışı doğrultusunda, 1908 İhtilâli'ni salt Temmuz ayaklanması üstünden, Tanzimat'la başlayıp II. Meşrutiyet'e varan 'aydın-bürokrat' müdahalesi çizgisinde yönetici seçkinlerin eylemine odaklı, Kars'ın deyimiyile (1997:11) 'yığınsız bir inkılâp' biçiminde okuma alışkanlığını bir kalıp olarak geliştirmiştir. Örneğin Tunaya'ya göre (2000:29, 309), II. Meşrutiyet eylemleri askerî bir kaynaktan doğmuştur ve Meşrutiyet hareketinin yaratıcısı ordudur. Oysa, özellikle Kansu'nun (2006:35-95), Kars'ın (1997) ve Emiroğlu'nun (1999) çalışmaları, yaşanan gerçeğin böyle olmadığını birincil kaynaklara dayalı verilerle ayrıntılı biçimde belgelemiştir. Bu belgelendirmeler ışığında, 1908 Temmuz İhtilâli'nin, 1904-1905'te ağır vergilere karşı neredeyse tüm Anadolu coğrafyasına yayılan ve nihayet 1908 Makedonya ayaklanmasını da içeren bir dizi sivil toplum gelişmesinin sonucu olarak meydana geldiği artık bilinmektedir. Öyle ki, bu sivil toplum ayaklanmaları, etkileri bakımından Erzurum'da olduğu gibi geçici de olsa aylarca sürecek ve vergileri kaldıracak kadar güçlü özerk yerel yönetimler kurmayı (Tekeli ve İlkin, 2004:5) ve Diyarbakır, Kastamonu, Sivas örneklerinde olduğu gibi valilerin ayaklanan halk tarafından hapse atılabildiği ya da görevden aldırıldığı bir düzeye

ulaşabilmiştir. Dolayısıyla, İttihatçı kadroyu ve onun eylemini 1908 Temmuz İhtilâli'nin öznesi ve başlangıcı olarak gören ve gösteren geleneksel tarih anlayışı, en azından tartışmasızlığını yitirmiş durumdadır.

Azınlıkta kalan ve muhafazakâr tarih yazımına ait bir açıklama biçimi ise, Siyonizm'e göndermeyle kurgulanan dinsel dayanaklı kültürel tepkiselliğe dayalı bir algının ifadesidir. Özellikle modernleşme sürecini, İslâm'a, dolayısıyla Osmanlı'ya karşı bir komplo olarak değerlendiren bu anlayışa göre İttihatçılar, Siyonizm'e hizmet etmişler (Ahmad, 1985:41), Filistin topraklarında İsrail'in kurulması hedefine direnen II. Abdülhamid'in devrilmesinin aracı, aygıtı olmuşlardır. Bu görüş, İttihatçıların, özellikle Emmanuel Karaso'nun ve Talât Paşa'nın kişiliklerinde simgelenen (Alkan, 2012:121-129; Koloğlu, 2001:159; Çavdar, 1995:44-45; Aydemir, 1972:270,500) biçimde mason locaları ile ilişkileri tezine kanıt olarak sunmaktadır. Ahmad(1985:40; 168-173), İttihat ve Terakki ile yahudi cemaati arasındaki bu belirleyici ilişkiyi, Türk ve yahudi sermayesinin (hrıstiyan) Rum ve Ermeni sermayesi karşısındaki çıkar ve işbirliğine, bunu da 1897 Yunan savaşının sağladığı olanağa bağlamaktadır.

II. İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN SOSYO-EKONOMİK TEMELLERİ: Osmanlı Gayrimüslim Ticaret Burjuvazisi

Osmanlı Devleti'nde küçük bir grup 'Selânikli' ya da 'dönme' denilen kimseler², Türkler arasındaki ilk burjuvaziyi oluştuyordu (Akşin, 1987:81). Bu grubun önderleri, Avrupa ile Akdeniz bölgesinden gelerek Türkiye'ye yerleşmiş ve kuşaklar boyunca kendi dil ve kültürlerini korumuş olan ve geniş bir tanımla 'levantenler' olarak adlandırılabilir kişilerdi (Ahmad, 1985:37). Bunlar, kapütülasyonların (Şener, 1990:215) ve bu arada içerideki Gülhane Hatt-ı Hümayunu gibi düzenlemelerin (Anastassiadou, 2001:92) sağladığı ayrıcalıklar ve dış korumalar sayesinde ithal malları satarak ve Avrupa firmaları için aracılık yaparak zenginleşen tüccarlardı. Kapitalist döngülere dahil olmanın temel mekanizması olarak ticarî emtianın siyasal sınırları aşabilmesi, ancak liman kentlerinde yaşayan tüccarlarca bu kentlere kanalize edilmesiyle gerçekleşti. Kapitalistleşme sürecinin bu özelliği, ulaşırma ağının büyük liman kentleri ile kurulmasını gerektiriyordu (Tekeli, 2008:49). Bu özellikleri ile liman kentleri, dünya kapitalist ekonomisiyle bağlantıda olan ayrıcalıklı yerler olarak merkez-çevre ilişkisinin yeni bir ifadesi olarak tanımlanabilir hale gelmiştir (Keyder vd. 1994:121-22). Nitekim, 1740'dan sonra uluslararası emtia pazarına yeni yeni girmeye başlayan Osmanlı kıyıları, (McGowan, 2006:849), İstanbul, İzmir, Selânik gibi metropoller ve onların ekonomik hinterlandı ile Osmanlı ekonomisinin dış pazarlarla, yani dünya kapitalizmi ile bağlantı noktalarını oluştuyordu (Boratav, 2006:28). Avrupa limanlarına eklenmeye başlayan Osmanlı limanlarında ticaret geliştikçe liman kentlerinde bir dönüşüm ve refah yaşanmaya başlıyordu

² 17. Yüzyılın ikinci yarısında, yahudi bir önder olarak ortaya çıkan, fakat daha sonra görünürde müslümanlığı kabul eden Sabetay Sevi'nin öğretilerini izleyen, özellikle zengin yahudiler, Selânik'te, 'dönme' ya da 'avdeti' diye adlandırılan, müslümanlık ile musevilik arasında bir grup oluşturduklar (Alkan, 2012:135-136; Tekeli ve İlkin, 2004:21). *Dönmeler* ya da *Sabetaycılar* üstüne birkaç araştırma için bkz. Baer (2011), Galip (2004), Küçük (2005) ve Danacıoğlu (1994).

(Keyder vd., 1994:s.131 vd.). Endüstri Devrimi'nin lokomotifini olarak tekstil endüstrisinin pamuk talebi, özellikle Batı Anadolu'daki sosyo-ekonomik gelişimi kamçıyordu (Faroqhi, 2003:150). Özellikle Kırım Savaşı'nda İngiltere'nin ve Fransa'nın Çarlık Rusyası'na karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasıyla Rus tüccarlarının ve onların ticaret yaptığı geleneksel ticaret yolları üstündeki Karadeniz limanlarının bıraktığı boşluk (Tekeli ve İlkin, 2004:17), İç Anadolu ve Makedonya'daki tahıl ve pamuk üretim alanlarının dünya piyasasına eklenmesi sürecini hızlandırmıştır. Bir yandan da Amerikan İç savaşı nedeniyle artan pamuk ve dokuma ürünleri talebine bağlı olarak, ürünlerini hem savaş koşullarındaki Osmanlı hem de Avrupa piyasasına süren ve bu sayede ciddi bir ticaret ağı ve sermaye birikimi sağlayan (Anastassiadou, 2001:93) gayrimüslim tüccar sınıfının yerleştiği İzmir, İstanbul, Selânik, Beyrut gibi limanlar, daha da zenginleşti (Ahmad, 2006:39).

Ticaret gemilerinin demirlemesi için mükemmel bir olanak sağlayan körfezi ile bir doğal liman olarak Selânik (Anastassiadou, 2001:44) sadece Osmanlı Devleti için değil, tüm Balkan coğrafyasının ticaret merkezi niteliğini Yunan savaşının çok öncesinde, 1838 tarihli Baltalimanı Antlaşması ile doruk noktasına ulaşan batı kapitalizmine açılma sürecinde kazanmıştır (Anastassiadou, 2001:93; Tekeli ve İlkin, 2004:29-33; Yıldırım, 2001:318).

Selânik çok canlı bir ticarî yaşama sahiptir. Bir yandan demiryolu ile Avrupa içlerine, özellikle Avusturya-Macaristan ve Almanya'ya bağlanmış oluşu, Balkan ülkelerinin bir dışa açılım merkezi halinde büyümesine neden olmuştur. Selânik limanı, özellikle 19. yüzyılın sonlarından itibaren, çok canlı bir faaliyete sahiptir. Rus, Fransız, İtalyan, Hidiviye, Yunan ve bazı Türk armatörlerine ait gemiler bu limanla Avrupa limanları, İstanbul, Odesa ve diğer Karadeniz limanları arasında muntazam seferler yapmaktaydılar. Selânik limanından, elimizdeki sayısal bilgilere göre yapılan ithalat ve ihracat Osmanlı dış ticaret hacminin 1/7'sine ulaşmaktaydı (Çavdar, 1995:34).

Anastassiadou'nun (2001:93) 'altın on yıl' diye tanımladığı bu dönemde Selânik'in Osmanlı ekonomisinde edindiği ileri ve dönüştürücü konum, ve Aktar'ın (2006) ve Veinstein'in (1999) çalışmalarında ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur. Makedonya'nın merkezi sayılan bir deniz kenti ve bu sayede bir ticaret ve siyaset merkezi olan Selânik'le özdeşleşen bu yeni sınıf, İttihat ve Terakki'nin oluşumunda belirleyici olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2004:1-62; Tunaya, 2000:37). Rumeli kentleri arasında önemli bir ticaret ve kültür merkezi olan Selânik şehrinin gelişimi de yeni oluşum üzerinde etkiliydi. Selânik'in sahip olduğu avantajlar ve konumundan dolayı, Makedonya adeta onun hinterlandı olarak kalmıştır. 19.yüzyılda Selânik'de okullaşma artarken burjuva olarak nitelendirebileceğimiz bir ticaret kesimi ve bürokratik sınıf da ortaya çıkmıştı (Gümüşsoy, 2008:54). Oysa, Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığının Osmanlı'nın sosyo-ekonomik yapısı ve mirası üstüne genel yargısı, Osmanlı'nın, kendine özgü sosyo-ekonomik ve kültürel özellikleri gereği ve sonucu olarak sınıflaşmaya ve bir siyasal toplumun oluşmasına olanak tanımadığıdır (Pamuk, 1984:14). Örneğin, Çaha (1994:85), Osmanlı siyasal yapısı içinde önceleri Sultan'ın daha sonraları ise merkezîyetçi-bürokratik geleneğin ağırlığının devleti mutlak bir kurum haline getirdiği, bunun ise, batı Avrupa'da görülen aristokrasi ve burjuvazi gibi sivil toplumun temel unsuru olan sınıfların ortaya çıkmasına ve devleti alttan ve üstten sınırlamasına engel teşkil ettiği düşüncesindedir.

Küçükömer ve Divitçioğlu'nun (1981), Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tezi çerçevesinde ortaya koydukları görüşlerde olduğu gibi, Osmanlı ekonomisi üstüne incelemelerde, Selânik-İzmir-İstanbul eksenli gayrimüslim-levanten ticaret sermayesinin ve bu

sermaye birikimine dayalı bir siyasal güç olarak ticaret burjuvazisinin bütünüyle görmezden gelinmesi ya da küçümsenmesi (Divitçioğlu, 1981:135), geleneksel tarihçiliğimize damga vuran ve kaynağını “kerim devlet” anlayışından alan, pazara değil, toprak mülkiyetine, dolayısıyla devlete dayalı sınıf oluşumu kabulüne bağlıdır (Kansu, 2006: xix). Kuramsal arka planını Marx’ın ve Engels’in ‘doğulu üretim araçları ve biçimleri’ hakkındaki değerlendirmelerine dayayan bu görüşe göre (Boztemur, 1998:80), doğulu devlet yapısı (oryantal despotizm), gerçekte toprağın ve iklimin niteliğinden kaynaklanan zorunlulukla, görüntüde ise Tanrı’nın kutsal mülkiyeti adına ‘kullara’ toprak üstünde mülkiyet hakkı tanımadığı için sınıfsal gelişim ve dolayısıyla toplumsal gelişimin önünde engeldir.

Bernier haklı olarak Türkiye, İran ve Hindistan’dan bahsederken, Doğu’daki bütün olayların temel şeklini *toprakta özel mülkiyetin yokluğunda* aramalıdır, diyor. - Marx’tan Engels’e mektup, 2 Haziran 1853 - Gerçekten toprak mülkiyetinin yokluğu bütün Doğu’nun anahtarıdır. Doğunun siyasî ve dinî bütün tarihi burada gizlidir. Fakat Doğuluların feodalite şeklinde bile toprak mülkiyetine gelemeyişlerinin sebebi nedir? Sanırım ki bunun esası, Sahra’dan Arabistan, İran, Hindistan’a ve Tataristan’dan tâ yüksek Asya yaylalarına kadar uzanan çölün iklimi ve bununla ilişkin olarak toprağın cinsidir. Buralarda yapay sulama tarımın ilk şartıdır ve (bu iş) ya köyün, ya vilayetin ya da merkezî hükümetin işidir. - Engels’in Marx’a yanıtı (aktaran, Divitçioğlu, 1980:16).

Kongar (1986:135), Klasik Marksizm’in bir değinmeden öteye gitmeyen bir açıklamasına dayalı olarak Osmanlı geleneksel sosyo-ekonomik yapısının bir sınıflaşma, dolayısıyla toplumsal ve siyasal değişme yaratamayışını bu nedene bağlayan yaklaşımı, “Asya Üretim Biçimi, kendi kendine yeterli bir değişim ekonomisi niteliği ile evrimleşmeye açık değildir. Çünkü despotik devlet artı ürüne el koyar ve bunu ürünün nasıl elde edildiğine bakmaksızın, toplumsal refah hizmetlerinde ve askerî hizmetlerde kullanır. Böylece, artı ürünü zorla elinden alınan küçük ve kendi kendilerine yeterli olan birimler, kendi iç dinamikleri ile evrimleşme olanağına kavuşamazlar” diye açıklamaktadır.

Bir Modernleşmeci olarak Mardin de, Shils’den (2002) aktarımla ‘Merkez-Çevre’ olarak tanımladığı (2006:35-76) yönetici-yönetilen ilişkisine dair yaklaşımının temeline koyduğu çelişkiyi, aynı ekonomik öngörüyle gerekçelendirmiştir.

Sultan kentlerin dışındaki ekilebilir topraklar üzerinde tam mülkiyet hakkına sahipti. Resmî görevlilerden vergi alınmıyordu ve İmparatorluğun geliştiği dönemde bunların servetleri en zengin tüccardalardan aşağı kalmıyordu. ...bu, ülkenin önde gelen yurttaşlarının tüccarlar değil de, siyasal iktidarı elinde tutanlar olduğunu göstermektedir. Devletin ekonomi üstünde kurmuş olduğu denetim, Osmanlı İmparatorluğu’nda siyasanın önceliği olduğunu gösteren bir başka örnektir (2006:40-41).

Sonuçta, bu anlayışa göre, Osmanlı’da ‘servet yığınlarının uzun zaman tüccar ve müteşebbisten ziyade, siyasî nüfuz ve iktidar sahiplerinin elinde toplanmış olması’ özel girişimciliğe dayalı ekonomik bir gelişmenin ortaya çıkmamasının en önemli nedenlerinden biridir (Hülür ve Akça,2005:313). İşte bu yüzdendir ki, “Osmanlı dönemi toplumsal yapısından bürokrasi dışında kurumsal, örgütlü ve ‘varlıklı’ bir başka güç ortaya çıkmamıştır. (Sevil, 1999:53). Nitekim, Keyder, geleneksel iktidarın mülkiyet üstündeki mutlak belirleyiciliğine ve

toplumsal üretimden pay alma (vergi) yetkisine dayanan bu klasik yapı sayesinde zenginleşen bürokrasiyi başlıbaşına bir sınıf kabul ederek ‘devlet-memur sınıfı’ diye tanımlamıştır.

Bu yapı, servet biriktirip statü değiştirme imkânı olmayan çok sayıda küçük üretici ile, hiyerarşik bir düzen içinde bütünüyle saraya tabi bir memur sınıfı öngören klasik modele dayanıyordu. Bu ideal modele göre mutlak hükümdar keyfince ayrıcalık bağışlayıp geri alabilirdi; dolayısıyla memurlar sınıfına dahil olmanın getirdiği statü, servetten veya aile mirasından değil, sadece bürokratik mevkiden kaynaklanırdı. İktisadi artığa el konmasındaki temel ilişki de köylü üreticiler ile bürokratik sınıf arasındaki ilişkiydi. ...Buradan yola çıkarak, köylülerin ürettiği artığa (vergi biçiminde) el konulmasına dayanan bir üretim tarzı içindeki yapısal konumları nedeniyle memurların bir sınıf oluşturduklarını söylüyoruz (Keyder, 2010:37-38).

Kongar da, ATÜT tezine ve buradan hareketle üretilen ‘devlet sınıfı’ önermesine dayandırdığı modernleşmeci yaklaşımıyla İttihat ve Terakki ve devamında “Atatürk İhtilâli” dediği Kemalist süreci, bir bütün olarak toplumsal-sınıfsal arka plandan yoksun, yönetici seçkinlerin iradesi ve eylemi ile sınırlı bir bakışla ele almaktadır.

Atatürk İhtilâli, köken, yani doğuş bakımından toplumsal-ekonomik değil ideolojik ve siyasal bir ihtilâldir. Bir başka deyişle, Atatürk İhtilali, Osmanlı toplumunun içinde gelişen yeni toplumsal ve ekonomik güçlerin (örneğin burjuvazinin) doğduğu bir ihtilâl değildir. Yönetimde zaten belli bir ağırlığı olan bürokratların (sivil ve asker aydınların) bir kesiminin belli ideolojik ve siyasal birikimler sonucu, yönetimi bütünüyle ele geçirmeleri olayıdır (2006:361).

Kemalist tarih yazımında genellikle ‘kişi’ vurgusunun güncele uzanan egemenliği, sivil toplumdaki gelişmeleri görmezden gelen, en azından etkisi bakımından indirgeyen bu ‘devlet-bürokrasi’ merkezli ‘kuramsal’ anlayış nedeniyledir. 1908 İhtilâli’nin Türkiye’nin ekonomik, siyasal ve sosyal hayatındaki dönüm noktası niteliğindeki yerinin üzerinde durulmaması da yine bu soruna dayalıdır (Kansu, 2006:357). Bununla birlikte, azınlıkta olsa da, İttihatçıların, 19. yüzyılın son çeyreğindeki reformların ortaya çıkardığı bu yeni sosyal sınıfın politikalarını uyguladıkları yönünde bir yaklaşım yok değildir (Akşin, 1987:80; Kansu, 2006:359; Şener, 1990:220; Tekeli ve İlkin, 2004:5-6;). Örneğin Akşin, savaş ve zorunlu göçler sürecinde sahipsizleşen taşınmaz mallara el konulmasından, ayrıca geleneksel İslâm kültürünün tarihsel imar geleneği içinde oldukça geniş bir yer kaplayan vakıf taşınmazlarının İttihat ve Terakki tarafından satılması ile özellikle savaş koşullarında karaborsacılıktan, vurgunculuktan kaynaklanan ve hızla büyüyen sermaye birikiminden bu birikime dayanan bir sınıflaşmadan söz etmektedir (1987:280-281). Tekeli ve İlkin’e göre de (2004:5-6), İmparatorluk’taki kapitalizme açılma sürecinde Selânik’te oluşan burjuvazinin despotik yönetime isyanı olarak 1908 hareketi, dayandığı sınıflar ve istekleri açısından bir burjuva ihtilâlinin başlangıcı olarak görülebilir. Bölgeye yayılmış tüm askerî birliklerin komuta merkezi olan III. Ordu Karargâhı’nın Selânik’te olması (Alkan, 2012:138) bu hipotez bağlamında önemli ve anlamlıdır. Nitekim, Devletin ve halkın yaşamında doğrudan etkin rol oynayacak olan İttihatçı şeflerin ve savaşlardaki komuta kadrosunun neredeyse tamamı Balkan coğrafyasına dağılmış kırsal yerleşimlerden çıkmışlardır. Tunaya’ya göre (2000:35), İttihat ve Terakki, Makedonyalıdır. Sonradan tepe noktaya ilerleyen üçlü dışındaki hemen tüm İttihatçı subay kuşağı, ‘Resneli’ Niyazi Bey, ‘Ohrili’ Eyüp Sabri ve Kemal Beyler, ‘Selânikli’ Mustafa Kemal, ‘Manastırlı’ Kâzım (Dirik) ve Hafız Hakkı, ‘Filibeli’

İsmail Hakkı gibi birçok örnekleriyle, bu yöreye kökenlenirler (Zürcher, 2009:147). Bununla birlikte, İttihatçı kadroların 1908'e dek, orta düzeyin altında rütbelerde genç subaylar olarak ilk görevleri Balkan coğrafyasında yerel ayaklanmalar üreten Bulgar çetelerini (dönemin söyleşiyle "komita") takip etmek ve bastırmaktı (Gümüşsoy, 2008:54). Bu yüzden de, kentler bu kadronun görev alanları dışında kalıyordu. 1908 İhtilâli'nin köylü niteliğinin ağır basması bu nedendir. Resmî tarih yazıcılığının, gerekçesini Akşin'in ifadesiyle (1987:71) Makedonya'daki çatışmalar ve yakın savaş tehdidi altında sınır güvenliğinin sağlanması, ayrıca mektepli-reformcu subayların başkentten uzakta tutulması arayışına dayandırdığı bu durumla birlikte, Aydemir'in (1972:466) sayısını yaklaşık ikibin olarak verdiği harbokulu mezunu, dönemin söyleşiyle 'mektepli' subayların atandığı III. Ordu'nun merkezî karargâhının Selânik'te bulunması, İttihat ve Terakki'yi, ardından onun uzantısı olarak Kemalist kadroları oluşturacak insan kaynağının, İstanbul-Selânik-İzmir eksenli ticaret burjuvazisi ile doğrudan bağlantısını açıklamaktadır. Nitekim, 1908 Temmuz ayaklanmasını bastırmak üzere İzmir'den vapurlarla getirilip Selânik'e çıkarılan taburların İttihatçı ihtilalcilere katılması (Aydemir, 1972:535), Selânik-İzmir-İstanbul eksenli hipotezimize ilişkin önemli bir göstergedir. Böylece, daha ileri gidilerek, III. Ordunun, Selânik-İzmir-İstanbul eksenli bu 'levanten' ticaret burjuvazisinin silahlı gücü durumunda olduğu ileri sürülebilir. Günümüzde, I. Ordu Komutanlığı'nın İstanbul'da bulunması da, aynı bakışla açıklanabilir.

Daha belirgin bir gösterge olarak 31 Mart ayaklanmasını bastırmak üzere başkente yürüyen tek silahlı güç olan 'Hareket Ordusu'nun (Ahmad, 1995:65; Çavdar, 2008:112) sonradan belirleyici konumlara gelecek olan Enver Bey, Mustafa Kemâl (Atatürk) gibi III. Ordu ve İsmet (İnönü) Bey, Kazım (Karabekir) Bey gibi II. Ordu kurmayları tarafından yönetilmesi (Aydemir, 1976: 164; 1979:152; 1980:57), ayrıca yarısından çoğunun bir "yahudî taburu"nu da (Bali, 2005:53-81) içeren 'gönüllü' katılımı ile oluşturulması, bu hipotezi doğrular niteliktedir. Bu haliyle 31 Mart, modernleşmeci anlayışın kavramlarıyla, modern 'merkez'in geleneksel 'çevre' ile yollarının ayrıldığı kavşak olmaktadır. Nitekim, 1908 eyleminin iki öncüsünden biri olarak Kolağası Niyazi Bey'in 'Resneli' diye anılışındaki 'taşra-çevre' imgesiyle zamanla gündemden düşmesine karşın, İstanbul ve geleneksel Osmanlı soyluluğu kökenli Enver Bey'in 'Hürriyet Kahramanı Binbaşı Enver Bey' olarak sivrilmesi (Aydemir, 1976:30), ardından aynı yıl içinde birkaç rütbe birden yükselerek 'Paşa' ünvanı elde edişi (Aydemir, 1976:430), bu yol ayrımının en çarpıcı simgelerinden biridir. Oysa, 1908 Temmuz İhtilâli'ndeki "rütbeleri sökmeye- dağa çıkma" eylemi bile, 'kahramanlık-fedakârlık' duygusallığına dayanmışlığı ile, başlıbaşına bir kanıt olarak doğu kültürünün bu kadro üstündeki baskın etkisini göstermektedir. Özetle, 1908'de dağa çıkan İttihat ve Terakki şefleri, kitle karşısında 'özgürlük savaşçısı' algısının muhatabı idiler; oysa çok değil, beş yıl sonra darbe yapan aynı kişiler, artık 'özgürlük' değil, 'otorite' simgesi olmuşlardır. Örneğin 1908 Temmuz'undaki 'Kahraman-ı Hürriyet Binbaşı Enver Bey', 1914'de 'Damad-ı Hazret-i Şehriyari ve Harbiye Nazırı Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretleri'dir (Aydemir, 1976:434). Yani padişah damadı ve Padişah adına ordunun en üst düzey komutanıdır. Bir başka örnek siyasal tarihimize 'sopalı seçim' (Çavdar, 2008:124; Tunaya, 1998:47, 2000:205,209) diye geçen 1912 Meclis-i Mebusan seçimleridir. Bu seçimde, İttihat ve Terakki 281 sandalyeli Meclis-i Mabusan'ın çoğunluğunu 275 temsilciyle elde etmiş, 1914 seçimlerine ise tek başına girmiştir (Demir, 2007:277, 325). Tunaya ise (2000:215), 270 temsilcilikten muhalefetten sayılabilecek sayıyı en fazla 15 olarak vermektedir. Tunaya, bu değişimi "Meşrutiyet, idaresi, Abdülhamit istibdadından daha beterini getirmiş, memleketi birkaç kişinin keyfi idaresi altında inletmekte bulmuştur" diye anlatmaktadır (1998:82).

Tunaya'ya göre (1998:55), muhalif gazetecilerin öldürülmesi tehditler, işkenceler, baskılı seçimler, hükümet darbesi (Bab-ı Âli Baskını), bu çeşit hareketler fert hürriyetleri için çok tehlikeli ve teminatsız (güncersiz) bir iklim yaratmıştır. Sonuçta, İttihatçılar, Osmanlı tarihinde ilk kez açtıkları çoğulculuk çağını yine kendi elleriyle kapayarak tekçi bir siyasal hayatta kara kılmışlardır (Tunaya, 2000:29). Nitekim, Cemiyet'in genel merkezinin, dönemin adlandırmasıyla 'Merkez-i Umumi'sinin Selânik'te bulunması (Ahmad, 1995:28; Tunaya, 1952:114, 2000:39) ve bu durumun, Ramsaur'un (1982:159), gerekçesini Cemiyet'in padişaha güvensizliğinde arayışının tersine, II. Abdülhamid'in tahttan uzaklaştırıldığı Hükümet darbesinden ve 1912 seçimlerinden sonra bile sürmesi (Tekeli ve İlkin, 2004:62), bununla birlikte, Cemiyet'in asker merkezli bir örgütlenme olmasına karşın yeni kurulan hükümete Cemiyet'in Selânik merkezinden ve Meclis-i Mebusan'ın Selânik temsilcisi Cavid Bey'in *Maliye* (Şener, 1990:205-206), Hallaçyan Efendi'nin *Ticaret ve Nafia* (Bayındırlık) ve Manyasîzade Refik Bey'in *Adliye Nazırı* olarak katılmaları (Çavdar, 2008, 121-122; Akşin, 2987:164,171-172), bu bakışla açıklama ve anlam kazanmaktadır. Bu yolla, İttihatçılar, son derece cömert teşvik önlemleriyle bir Türk girişimci sınıfı geliştirmek yönünde bilinçli bir siyaset izlemeye başladılar (Ahmad, 1985:55). Zaten daha 1908 ve 1913 kongrelerinde alınan kararlarda ve yazılan 'Siyasî Program'da yer verilen, "sanayinin, ticaretin ve tarımın geliştirilmesi için teşvik ve ödüllere girişimciliğin teşvik edilmesi, ticaret ve sanayi mekteplerinin açılması, şirketleşmenin sağlanması, iş hukukunun oluşturulması" gibi hedefler, bu politikanın habercisi niteliğindedir (Tunaya, 1984:63-67, 2000:293). Akşin, İttihat ve Terakki'nin burjuvazinin ekonomik ve siyasal talepleri doğrultusunda giriştiği yasal düzenlemeleri sayar (1987:145). Bunlardan en dikkat çekici dördü, en başta, grevi ve çeşitli kamu hizmetlerine ilişkin işkollarında sendikalaşmayı yasaklayan 1909 tarihli 'Ta'til-i Eşgal Kanunu' (Kansu, 2006:372, Özerkmen, 2003:243) –ki Cumhuriyet döneminde 1925'de Takkir-i Sükûn Kanunu ile sürdürülecektir (Özerkmen, 2003:244)- 1911 tarihli '*Ülke dışından getirilecek fabrika araç gereçlerinin gümrük vergisinden bağışık tutulmasına ilişkin Kanun*', 1913 '*Teşvik-i Sanayi Kanunu*' (Pamuk, 2005:227; Toprak, 1982:171-172; Şener, 1990:213) ile kuruluş amacı ve biçimiyle daha sonraki İş Bankası deneyimine düşünce kaynağı olan *İttihat Millî Bankası*'nın kurulmasıdır (Toprak, 1982:146; Akşin, 1987:243, 280). Devlet ve parti desteğiyle kurulan pekçok şirket, zengin yaratma amacına hizmet etmiştir (Şener, 1990:221). Böylece, Osmanlı İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet Dönemlerinde 'laissez faire' ve iktisadî korumacılık ekseninde gidip gelen iktisat politikaları özü hiç bozulmadan yalnızca kabuk değiştirerek etkinliğini devam ettirmiş olmaktadır (Sayar, 2000: 421).

İttihat ve Terakki önderlerinin, başta Mustafa Kemal olmak üzere döneme ilişkin biyografilerde sıkça rastlanan, o dönemde adına 'mahfil' denilen mason localarıyla doğrudan veya dolaylı bağları (Alkan, 2012:120-129,139; Çelebi, 1998; Koloğlu, 1991:26; 2001:116-201; Ramsaur, 1982:31-32; Tekeli ve İlkin, 2004:52-53), Cemiyet ile burjuvazi arasındaki organik-doğrudan ilişkileri belgelemektedir. Öyle ki, Tunaya'ya göre (2000:393-395) İttihat ve Terakki, özellikle Selânik'teki Risorta ve Veritas olmak üzere, mason localarıyla bütünleşmiştir ve yaşam felsefesini localarda oluşturmuştur. Nitekim, bu dönemde açılan 'ilk' mason localarının İttihat ve Terakki'nin varlık kazandığı ve etkinlik gösterdiği Selânik-İzmir-İstanbul üçgeninde kurulmuş olması da (Palao vd., 2005:399-401; Soysal, 2011:235-236), bu açıdan bir rastlantı değildir. Bu mason locaları, istibdat rejimini yıkmak isteyenlerin planlama merkezi olmuşlardır (Tunaya, 2000:37; Aslan, 2008b:81). İttihat ve Terakki'nin bizim bu çalışmada 'liman burjuvazisi' dediğimiz tüccar sınıfı ile bağlarında İttihat ve Terakki'nin tek yahudî yöneticisi

Selânikli Emanuel Karaso ile Dr. Nazım Bey'in ve Talât Paşa'nın rolü belirleyicidir. Biz, İttihat ve Terakki'nin önemli liderlerinden Dr. Nazım ve Kara Kemal Beylerin İzmir suikasti soruşturması sonucunda öldürülerek tasfiyelerinin 'görünmeyen' nedenini bu sınıfsal arka planlarında arıyoruz. Bize göre, bu isimler, özellikle İaşe Nazırlığı sırasında ticaret dünyasında edindiği sınıfsal ilişkiler ağı ile Kara Kemal Bey başta olmak üzere İttihat ve Terakki'nin oluşumu ve iktidarı sürecinde levanten ve gayrimüslim liman burjuvazisi ile kurdukları doğrudan ve hatta örgütsel bağlarla, otoritesini henüz sağlamlaştıramamış Kemalizm'e karşı bir iktidar seçeneği yaratabilmenin, en azından potansiyelini barındırıyorlardı. Böylece, Kara Kemal Bey ve diğer İttihatçı şefler, kendisi de bir İttihatçı olan Binbaşı Yakup Cemil'in İttihat ve Terakki'ye karşı suikast ve darbe tasarısı karşısında Talât Paşa'nın bizzat Kara Kemal Bey'e "her suikast veya hükümeti devirme girişimi, iktidar için hasımlarını temizlemesinin mükemmel bir bahanesidir" dediği (Tunaya, 2000:281) durumun muhatabı ve mağduru olmuşlardır. Mustafa Kemal'i öldürme girişiminin İzmir'le anılması, bu girişim gerçekten söz konusu oldu ise, İzmir merkezli bir tasarının ürünü olması bu açıdan önemlidir. Sonuçta biz, İzmir suikasti soruşturmasını ve tasfiyeciler sonuçlarını (Tunaya, 2000:710-721), İttihatçı gelenekten ayrışan Kemalist bürokratik otoritenin kendini burjuvaziye kabul ettirme arayışı ve başarısı olarak yorumluyoruz. Kongar ise (2006:360), bu değişim sürecini 'modernleşmeci' yaklaşımı içerisinde ve kendisinin 'devletçi-seçkinler – gelenekçi-liberaller' ayrımı kavramsallaştırmaması kapsamında, Osmanlı'nın son döneminden çıkıp gelen devletçi-seçkinler cephenin kendi içindeki sürekliliği olarak tanımlamaktadır. Bize göre ise, 19 Mayıs müdahalesi ve devamındaki TBMM önderliği ile Osmanlı burjuvazisi, köylü savaşının yönetimini eline almış, savaşın merkezî yönetime karşı köylü karakterli sınıfsal ayaklanmacı yönünü gidermiş, bir anlamda İttihat Terakki'nin tasfiyesiyle geçici olarak yitirdiği otoritesini geri almış olmaktadır. Hatta bu bakışı daha önceki tarihsel gelişmelere de uyarlamak olasıdır; İttihat ve Terakki'nin Dünya Savaşı bozgunu ve işgal sonrasında yeraltına çekişilini yürüten Teşkilât-ı Mahsusa (Özel Örgüt)' eliyle örgütlenen 'Müdafaa-i Hukuk Dernekleri'nin, yerel Kuvayı Milliye heyetlerinin yerini alışı ve işgal karşıtı direniş merkezileştiriş (Akşin, 1987:307) bu süreci yöneten askerî irade kaynağının İttihat ve Terakki kadroları oluşu (Zürcher, 2003:143; 158-159), burjuvazinin bürokrasi üstünden savaşın komutasına el koyuşunun ifadesidir. Bize göre, resmî tarih yazımının Ethem olayını adının önüne 'Çerkes' kimliği ekleyerek anması (Tok, 2003:290-291), İstiklâl Savaşı'nın ilk evresindeki 'köylü-kırsal' karakteri temsil eden 'çeteci' liderlik odağının, kurgulanan yeni ulusal kimlik karşısında itibarsızlaştırılmasına dönük bir toplum mühendisliği uygulaması olarak yine bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bu bakışla, bize göre, İstiklâl Savaşı'nın başlangıcında, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirtilen "İstanbul'un düşmanlardan kurtarılması" ana hedefinin, TBMM kurulduktan sonra neredeyse tek başına İzmir'in kurtuluşuna yönelmesi ve bu bağlamda, Kuvayı Milliye örgütlenmesinden düzenli ordu sistemine geçiş kararı da, Ankara'nın, kendisini özellikle İzmir'deki liman burjuvazisinin gözünde kanıtlanması ile ilgilidir. Sovyetler Birliği'nin ve ardından ayrıcalık (imtiyaz-kapütülasyon) ekonomisiyle özellikle liman ticaretinin en önemli tarafı olan Fransa'nın, emperyalist bloktaki çekişmelere bağlı olarak Ankara ile anlaşma-uzlaşmaya varışları, burjuvazinin bu kararı üstünde birincil derecede etkili olmuştur. Yunan işgalinin İzmir'den İç Anadolu'ya yönelmesi, buna karşılık direnişin, Mustafa Kemal'in ünlü "ordular, ilk hedefiniz Akdenizdir" emrinde ifadesini bulan biçimde İzmir'i ana hedef olarak belirlemesi, geleneksel Osmanlı tarım ekonomisinin ana ihraç malları olan tahıl, üzüm, tütün, incir gibi ürünlerin iç kesimdeki üretim alanlarından limanlara uzanan ulaşım yolunun

bütünlüğü ve güvenliği gereksinmesinin karşılığıdır. Nitekim, Türkiye'deki ilk demiryolu hattının Aydın'dan İzmir limanındaki Alsancak semtine dek ve İngiliz tüccarlar eliyle inşa edilmiş olması da (Engin vd., 2012:211-212; Baran, 2003:7) Osmanlı ekonomisinin aynı özelliği nedeniyledir. Yani, Batı Anadolu'daki Yunan-Türk savaşı, Anadolu'nun iç kesimlerdeki üretim alanları ve üretici güçler ile limandaki tüccar arasındaki bütünlük ihtiyacına bağlı olarak, ekonomik pazarın doğası gereği gelişmiştir. Doğal düzenin kendini dayatması karşısındadır ki, çiçeği burnunda burjuvazi, üretim ve pazar alanlarının birleşimine ilişkin iki seçenek arasında kalmış, İnönü savaşlarından önce Grek tarafını, İnönü, özellikle Sakarya savaşlarında Ankara'nın kalıcılığını kanıtlaması ile de bu kez 'Türk' tarafını tercih etmiştir. Grek işgal gücünün Ankara'nın inatçı direnişi karşısında kesin sonucu bir türlü elde edememesi ise, liman burjuvazisinin kararsızlık sürecinin temel gerekçesidir. Bu bakımdan, İttihat ve Terakki'nin başlattığı uluslaş(tır)ma politikasında 'ortak kimlik' olarak 'Türk'lüğün seçilmesi yaşamsal önemdedir. Kökeni itibarıyla gerçekte müslüman ve 'Türk' olmayan Osmanlı liman burjuvazisi, oluşturulan bu yeni ulusal kimlik tanımlaması ile hem özgünleşmiş, yani Osmanlı'nın kozmopolit merkezi ile bağlarını kopararak özerkleşmiş, hem de hegemonik kuruluşu bağlamında 'çevre'ye dayatacağı 'kabul edilebilir' bir kimliğe kavuşmuş olmaktadır. Savaştan sonraki karşılıklı nüfus değişiminde, özellikle Selânik'teki ticaret burjuvazisinin 'Türk' kabul edilmesi, daha sonra, Lozan'da 'gayrimüslim' azınlıkların da Türk vatandaşı olarak tanımlanması, ancak Aktar'ın (2006) çalışmasında incelediği bu ekonomik dönüşümün etkisi ile açıklanabilir. Nüfus değişimi (mübadele) olayında göç eden ve gelen kitleler arasındaki basit bir karşılaştırma bile son derece açıklayıcıdır. Anadolu'nun içlerinde yaşayan (Arı, 1995:88) köylü nüfusu 'Rum' asıllı oldukları iddiasıyla gönderilmiş, buna karşın, özellikle Selânik ve çevresinden yüzbine yakın (Arı, 1995:91), liman ticaretiyle uğraşarak zenginleşen bir kitle, Balkanların fethinden sonra Osmanlı'nın iskân siyasetince bölgeye yerleştirilen Anadolu kökenli göçmenlerinden soyundan geldikleri, yani 'Türk' oldukları iddiası ile ülkeye kabul edilmiştir. Genellikle tüccar olan bu göçmenlerin bir keze özgü olmak üzere aktarabilecekleri eşyadan gümrük vergisi alınmaması için bir 4 Mart 1914 tarihli ve yine, Nisan 1914'te de Balkanlar'dan göç etmiş ve edecek olan *müslümanların*³ askerlik yükümlüğünden bağışık tutulmalarına ilişkin bir başka yasa çıkarılmış (Dündar, 2001:195, 198) olması, kendisi de Makedonya, özellikle Selânik merkezli olarak kurulan İttihat ve Terakki yönetimi ile bu sınıf arasındaki bağları ortaya koyması bakımından açıklayıcıdır. Sonuçta, mübadele bağlamında nüfus değişimi ile asıl amaçlanan ve uygulanan, Selânik'teki gayrimüslim, özellikle yahudi sermayesinin ve kitesinin Türkiye'ye aktarımı, bir başka deyişle 'Türkleştirilmesi' olmuştur. Ne var ki, bu nüfus değişiminin Lozan'dan çok önce, 1914'de İttihat ve Terakki yönetimi tarafından denenmiş olmasının (Çetin, 2010), mübadelenin İstiklâl Savaşı'nın sonuçlarından önce, Makedonya'nın ve Selânik'in Balkan Savaşı'nda Yunanlıların eline geçmesiyle birlikte tasarlandığını ortaya koymasına, yani en az on yıllık bir planlama sürecine karşın, gelen mübadiller (göçmenler, yn.) ile ilgili herhangi bir resmî inceleme ve çalışma yapılmamış, hatta kayıt tutulmamış olması (Erdal, 2012:273), bu iddianın doğrulanabilirliğinin ve ölçülebilirliğinin önünde engeldir. Sonuçta, resmî tarih tezinde ileri sürüldüğü gibi önceden var olmayan, yeni ve ulusal bir burjuvazinin bürokrasi eliyle yaratımı değil, Osmanlı ekonomi politığının tanıdığı ayrıcalıklarla (kapütülasyonlar) gelişen aracı (komprador) gayrimüslim ticaret burjuvazisinin, ulusal burjuvazinin yerine geçişi, kendini onun

³ Vurgu bize ait.

yerine ikame edişi söz konusudur. Böylelikle, iç Ege'nin zeytin, üzüm, tütün, incir ve pamuk gibi Osmanlı ekonomisinin temel ihraç ürünlerini oluşturan tarımsal üretim alanlarının mülkiyeti ve ticareti, köylülüğün elinden alınıp ticaret burjuvazine devredilmiş, 'Türkçülük' politikası ile Selânik – İzmir- İstanbul eksenli liman burjuvazisi, imparatorluk kozmopolitizminden ulus devlete geçiş sürecinde kendini yeniden üretmiştir. Millî İktisat Kongresi'nin (Özgülven, 2002) Ankara'da değil, İzmir'de düzenlenişi bu açıdan anlamlı ve fikir vericidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç itibarıyla, bu çalışma ile söylemek istediğimiz, II. Meşrutiyet 'İhtilâli'nin, yani Temmuz 1905-1908 ayaklanmalarının ve ardından İstiklâl Savaşı'nın, en azından başlangıcındaki Kuvayı Millîye evresinde, kısmen köylü karakterli bir sivil toplum hareketi olarak gerçekleştiği, buna karşın İhtilâl'in ve Savaş'ın hemen ardından, peşi sıra 1908'den ve 1922'den sonra, İttihatçı geleneğin dolaylı ve doğrudan iktidarı ile birlikte, her iki tarihsel olayda da sivil toplum, sınıfsal anlamda köylü etkeninin eksildiğidir. Çünkü, İttihat ve Terakki ve uzantısı olarak TBMM iktidarı ile birlikte devreye merkezi iradenin yeni sahibi, Gramscian bir deyişle tarihsel bloğun yeni ortağı ticaret burjuvazisi devreye girmiş ve 1908 İhtilâli ile İstiklâl Savaşı'nın toplumsal kaynağı olan taşra eşrafını ve köylülüğü, yani 'çevre'yi sürecin dışına itmiştir. 1908 ve 1912 seçimlerinde, oy hakkının, belirli bir vergi ödeme yeteneği üzerinden sadece mülk sahibi sınıfa tanınması (Kansu, 2006:372). bu gelişmenin göstergesidir Böylece, 1908'de Akşin'in 'denetleme iktidarı' olarak nitelediği (1987:86) 'devirmek'le yetinen ve bunu asıl hedef-sonuç sayan İttihatçı kadroları, 1912'de ve İstiklâl Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasından hemen sonra 1925-26'de iktidarı bütünüyle ele almaya yönelen, bir başka deyişle otoriterizmi kuran etken, burjuvazinin siyasal iktidar taleplerinin iticiliği olmuştur. Bir başka deyişle, İttihat ve Terakki'yi ve onun Cumhuriyet'e miras bıraktığı otoriter yönetim geleneği, Osmanlı feodalizminden modern sanayi kapitalizmine 'devlet eliyle' geçiş olarak açıklanabilir (Mısır, 2002). İttihat ve Terakki'nin, devamında Kemalizm'in ideologlarından biri ve belki ilki olan Ziya Gökalp'in toplumu çeşitliliklerin ötesinde benzeşen bir bütün ve dolayısıyla siyasal egemenliği de aynı bütünlükle ele alan Durkheimci sosyolojik ve solidarist-korparatist ekonomik görüşlerinin (Parla, 1989; Sağlam, 2004:75-77; Yiğit, 2006:84,102-105) yanı sıra bizzat Mustafa Kemal'in "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" söylemini otoritesinin kaynağı olarak kullandığı Rousseau merkezli Fransız İhtilâli öykünmeciliğinin temel gerekçesi de burası, yani, yükselen burjuvazinin sivil toplum gelişmesine el koymak amaçlı otorite talebidir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Faroz (1985) *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, Çev. Fatmagül Berktaş, Kaynak Yay., İstanbul.
- _____, (1995) *İttihat ve Terakki*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yay. İstanbul.
- _____, (2006) *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ALKAN, Necmettin (2012) *Selanik'in Yükselişi*, Timaş Yay., İstanbul.
- AKŞİN, Sina (1987) *Jön Türkler ve İttihat Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AKTAR, Ayhan (2006) *Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm*, İletişim Yay., İstanbul.

- ANASTASSIADOU, Meropi (2001) *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri-Selanik*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ARI, Kemal (1995) *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç*, Tarih Vakfı Yurt Yay.,
- ASLAN, Taner (2008a) "İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, ss. 345-377.
- _____, (2008b) "İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne" Bilig, Sayı 47, ss.79-120.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1972) *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, I. Cilt, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1976) *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, II. Cilt, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya (1979) *Tek Adam*, I. Cilt, 7. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- _____, (1980) *İkinci Adam*, I. Cilt, 5. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BAER, Marc David (2011) *Selânikli Dönmeler*, Çev. Sevinç Kayır, İstanbul:Doğan Kitap.
- BALİ, Rifat N. (2005) "31 Mart Vakası ve Hareket Ordusu'ndaki Yahudi Taburu", *Musa'nın Evlatları Cumhuriyet'in Yurttaşları*, İletişim Yay., İstanbul. içinde, ss.53-81
- BARAN, Hitay (2003) *İzmir Ticaret Tarihi*, İzmir Ticaret Odası Yay., İzmir.
- BORATAV, Korkut (2006) *Türkiye İktisat Tarihi*, 10.Baskı, İmge Yay., Ankara.
- BOZTEMUR, Recep (1998) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet-Toplum İlişkileri: Araştırma Yöntemlerinde ve Kuramsal Yaklaşımlarda Tek Yanlılık", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:9, ss.79-110.
- ÇAVDAR, Tefik (1991) *İttihat Ve Terakki*, İletişim Yay., İstanbul.
- _____, (1995) *Talât Paşa*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- _____, (2008) *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÇELEBİ, Mevlüt (1998) "Jön Türkler ve İtalyan Masonluğu", *Tarih ve Toplum*, Sayı:177, ss.60-62.
- ÇETİN, Nurten (2010) "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24/2010, ss.150-172.
- DANACIOĞLU, E. (1994) "Selanik Yahudileri ve Dönmeler Hakkında", *Toplumsal Tarih*, Nisan, C. 1, S. 4, ss.26-28.
- DEMİR, Fevzi (2007) *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri*, İmge Kitabevi, Ankara.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer (1981) *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Sermet Matbaası, Vize.
- DÜNDAR, F. (2001) *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası 1913-1918*, İletişim Yay., İstanbul.
- EMİROĞLU, Kudret (1999) *Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Kitabevi, Ankara.
- ENGİN, Vahdettin, UÇAR, Ahmet, DOĞAN, Osman (2012) *Osmanlı'da Ulaşım, Kara-Deniz-Demiryolu*, Çamlıca Basın Yay.
- ERDAL, İbrahim (2012) *Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan*, 2. Baskı, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul.

- FAROQHI, Suraiya (2003) *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Kolektif, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- GALİP, S. (2004) *Bütün Yönleriyle Dönmeler ve Dönmelik*, İstanbul:Geçit.
- GÜMÜŞSOY, Emine (2008) “II. Meşrutiyet’i Hazırlayan Bir Merkez: Ohri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:18, ss. 53-70.
- GÖÇEK, Fatma Müge (1999) *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü, Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, İstanbul, Ayraç Yay.
- HÜLÜR, Himmet, AKÇA, Gürsoy (2005) “İmparatorluktan Cumhuriyete Toplum ve Ekonominin Dönüşümü ve Merkezileşmenin Dinamikleri,” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 17, Bahar, ss. 311–339.
- KANSU Aykut (2006) *1908 Devrimi*, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul.
- KARS, Hasan Zafer (1997) *1908 Devriminin Halk Dinamiği*, Kaynak Yay., İstanbul.
- KEYDER, Çağlar (2010) *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yay., İstanbul.
- KEYDER, Ç., ÖZVEREN, Y.E., QUATAERT, D. (1994) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Liman Kentleri: Bazı Kuramsal ve Tarihsel Perspektifler”, içinde, [*Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri 1800-1914*, Ed: Çağlar Keyder vd., İstanbul:Tarih Vakfı] içinde, ss. 121-157.
- KOÇAL, Ahmet Vedat (2012) “Bir Hegemonya Aracı Olarak Sekülerleş(tir)me: Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Laikliğin Politik Ekonomisi”, *Akademik İncelemeler*, Cilt:7, Sayı:2, ss.107-140.
- KOLOĞLU, Orhan (1991) *İttihatçılar ve Masonlar*, Gür Yay., İstanbul.
- _____, (2011) *İslâm Aleminde Masonluk*, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul.
- KONGAR, Emre (2006) *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi. İstanbul.
- KÜÇÜK, A. (2005) *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, Aziz Andaç Yay. Ankara.
- MARDİN Şerif (2006) *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul.
- McGOWAN, B. (2006) “Ayanlar Çağı 1699-1812”, [*Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914*, (Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, Çev. Kolektif, 2. Baskı, İstanbul:Eren Yay.) içinde, ss.759-867.
- MISIR, M. Bayram (2002) “Meşrutiyetten Cumhuriyete: Kapitalizme Prusya Tipi Geçiş”, *Praksis*, Sayı 5, ss.217-255.
- ÖZERKMEN, Necmettin (2003) “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Anayasa ve Yasalarda Sendikal Hakların Düzenlenmesi ve Getirilen Kısıtlamalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 43, ss.239-257.
- ÖZGÜVEN, Ali (2002) “Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat -4 Mart 1923)”, *Journal of Istanbul Kultur University*, 2002/2, ss.109-124.
- PALAO J., WIRTH O., HUTIN S., YAZICI A., LEDRE C., (2005) *Tarihte ve Günümüzde Masonluk*, Örgün Yay.
- PAMUK, Şevket (1984) *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, (1820-1913), Yurt Yay., Ankara.
- _____, (2005) *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul.
- PARLA, Taha (1989) *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İletişim Yay. İstanbul.
- RAMSAUR, Ernest E. (1982) *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander Yay., İstanbul.

- REYHAN, Cenk (2008) “Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve”, *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 2, ss.121-38.
- SAĞLAM, Serdar (2004) “Ziya Gökalp’te Solidarizm ve Millî İktisat”, *Türkiyat Araştırmaları*, Sayı 1, ss. 67 – 84. Hacettepe Üniversitesi Yay., Ankara.
- SAYAR, Ahmet Güner (2000) *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- SEVİL, Muharrem (1999) *Türkiye’de Modernleşme ve Modernleştiriciler*, İstanbul:Vadi Yay.
- SHILS, Edward (2002), “Merkez ve Çevre” Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:70, ss.86-96.
- SOYSAL, İlhami (2004) *Türkiye’de Masonlar ve Masonluk*, İlhami Soysal, Derin Yay., İstanbul.
- ŞENER, Abdüllatif “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918)”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı:1, 1990, ss. 203-232.
- TEKELİ (2008) “Osmanlı İmparatorluğu’na Mekân Organizasyonunun Evrimi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Bölgesel Politikalarının Kökenleri”, [*Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları*, İlhan Tekeli, İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yay.] içinde, ss.30-65.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim (2004) “İttihat ve Terakki Hareketinin Oluşumunda Selânik’in Toplumsal Yapısının Belirleyiciliği”, içinde, *Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, (ss.1-67) İstanbul:İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- TOK, Nafiz (2003) *Kültür, Kimlik ve Siyaset*, Ayrıntı Yay. İstanbul.
- TOPRAK, Zafer (1982) *Türkiye’de Millî İktisat*, Yurt Yay., Ankara.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1952) *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul.
- _____, (1984) *Türkiye’de Siyasal Partiler, Cilt I, Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul.
- _____, (1998) *Hürriyet’in İlanı*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- _____, (2000) *Türkiye’de Siyasal Partiler, C.3, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, 2. Baskı*, İletişim Yay. İstanbul.
- ÜYEPEZARCI, Erol (1998) “Selânik ve Kısa Süren Saltanatı-I-II”, *Tarih ve Toplum*, Cilt:30, Sayı:177, ss. 23-32 Sayı:178, ss.26-35.
- VEINSTEIN, Gilles (1999) *Selanik 1850-1918*, Çev. Cüneyt Akalın, İletişim Yay., İstanbul.
- YILDIRIM, İsmail (2001) “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme, 1838-1918”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 2, ss.313-326.
- YİĞİT, Mehmet (2006) “Ziya Gökalp’te İktidarın Meşruiyet Kaynağı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- ZÜRCHER Erik Jan (2003) *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İletişim Yay. İstanbul.
- _____, (2009) *Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi, 1908-1928*, Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul.